

نصرالله صالحی

زندگی

به رتبه سرلشکری ارتقاء یافت. در سال ۱۸۴۸ م/ ۱۲۶۴ ق رئیس کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی شد. در ۱۸۵۸ م/ ۱۲۷۵ ق به عضویت مجلس والا درآمد. در ۱۸۵۹ م/ ۱۲۷۶ ق به عنوان سفیر به سن پترزبورگ اعزام شد. در سال‌های ۱۸۶۰ م/ ۱۲۷۷ ق به ریاست معارف و در ۱۸۶۱ م/ ۱۲۷۸ ق به مستشاری معارف رسید. در ۱۸۶۲ م/ ۱۲۷۹ ق به ریاست معادن همایونی رسید. در ۱۸۶۷ م/ ۱۲۸۴ ق ناظر مکتب عسکری، در ۱۸۶۸ م/ ۱۲۸۵ ق عضو شورای دولت، در ۱۸۷۰ م/ ۱۲۸۶ ق والی حلب، در ۱۸۷۲ م/ ۱۲۸۸ ق ناظر معارف و در همان سال عضو مجلس اصلاحات، و در ۱۸۷۳ م/ ۱۲۹۰ ق والی ولایت آنکارا شد. در ۱۲۹۱ م/ ۱۸۷۴ ق به عنوان نماینده دولت عثمانی در دومین کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی که در استانبول تشکیل شد، ریاست هیأت عثمانی را برعهده داشت.^۲ از مسؤلیت‌های مهم دیگر وی، عضویت در مذاکرات تحدید حدود در بسارابی (Besaraby) بعد از پایان جنگ با روسیه بود.

درویش پاشا بعد از به سلطنت رسیدن عبدالعزیز، به مقام مشیری (مارشال) ارتقاء مقام یافت و در دارالفنون استانبول به تدریس فیزیک پرداخت. وی در کنار مسؤلیت‌های اجرایی، آثاری در فیزیک و شیمی با عنوان «اصول حکمت طبیعی»^۳ و «اصول کیمیا»^۴ برای مکتب

محمد امین بن مصطفی، ملقب به درویش پاشا، یکی از دولتمردان برجسته عثمانی در سده نوزدهم میلادی/ سیزدهم قمری بود. در محله ایوب استانبول زاده شد و در همانجا درگذشت (۱۲۳۲-۱۲۹۵ م/ ۱۸۱۷-۱۸۷۸ ق). پدرش امام جماعت و مدرس مکتب محله ایوب بود. در حالی که دوازده سال داشت، در مهندس‌خانه بری همایون (مدرسه توپخانه عسکری)، که به تازگی تأسیس شده بود، شروع به تحصیل کرد. به علت استعدادی که از خود نشان داد، از سوی سراستاد مهندس‌خانه به عنوان دستیار دروس عربی و ریاضی تعیین شد. در سال ۱۸۳۶ م/ ۱۲۵۱ ق برای ادامه تحصیل همراه با گروهی از دانشجویان به لندن اعزام شد. بعد از پنج-شش ماه اقامت در این شهر راهی پاریس شد.^۱ در پاریس در مدرسه تکنیک به تحصیل پرداخت. در بین سال‌های ۱۸۳۹-۱۸۴۱ م/ ۱۲۵۵-۱۲۵۶ ق به استانبول بازگشت و در مکتب طبیه غلطه‌سرای به عنوان مدرس شروع به کار کرد. در سال اول تدریس، شش ماه فیزیک و شش ماه شیمی آموزش داد. به علت توانایی در تدریس و قبولی در امتحان حضوری، مورد لطف سلطان قرار گرفت و به عنوان میرلواء ارکان حربیه نائل شد. درویش پاشا که به رتبه «فریق» دست یافته بود، چندی بعد

۲. برای آگاهی از نقش وی در این کمیسیون، نک. ناظم‌الملک، ۱۳۹۵: ۱۰-۱۲.

3. Derviş Mehmed Emin Paşa (1281). *Usûl-i hikmet-i tabiye*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası.

4. Derviş Mehmed Emin Paşa (1264). *Usûl-i kimyâ*. İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire.

۱. به خاطر اقامت و تحصیل در دو کشور اروپایی به دو زبان انگلیسی و فرانسه تسلط یافت. چریکف می‌نویسد: درویش پاشا در کمال فصاحت به انگلیسی و فرانسه صحبت می‌کرد (چریکف، ۱۳۵۸: ۲).

۴۲. تحدید حدود ایرانیّه

به موجب ماده سوم عهدنامه دوم ارزنة الروم (۱۲۶۳ق) مقرر شده بود کمیسیون مشترک، با حضور نمایندگان ایران و عثمانی و دولت‌های واسطه، روس و انگلیس، تشکیل گردد. وظیفه اصلی کمیسیون تعیین حدود دو کشور از محمره تا آزارات بود. ریاست هیأت عثمانی در کمیسیون تحدید حدود بر عهده درویش‌پاشا بود. در این هیأت، خورشیدپاشا منشی و کاتب درویش‌پاشا بود.^۴ هر دو شرح مأموریت خود را به رشته تحریر درآوردند. درویش‌پاشا شرح مأموریت دو سال و هشت ماهه کمیسیون تحدید حدود را در ۱۸۵۳م / ۱۲۶۹ق در لایحه‌ای با عنوان «تحدید حدود ایرانیّه» به مقامات عالیّه دولت عثمانی تقدیم کرد. لایحه مزبور با سه عنوان، چهار بار منتشر شده است:

۱. یک بار در ۱۲۸۶ و ۱۳۲۶ق با عنوان «تحدید حدود ایرانیّه» از سوی مطبوعه عامره در استانبول؛
۲. بار دیگر در ۱۲۸۷ق با عنوان «دولت علیه ایله ایران بیننده اولان حدودک لایحه‌سیدر»، از سوی مطبوعه عامره در استانبول؛^۵

۳. بار دیگر در ۱۳۲۱ق با عنوان «حدود ایرانیّه دایره» از سوی مطبوعه احمد احسان در استانبول.^۶

لایحه درویش‌پاشا از حیث اسلوب و ساختار نگارش، متنی است به غایت دقیق و منسجم. نویسنده به‌طور حتم برای نوشتن این اثر، چارچوب منظمی طراحی کرده و اطلاعات را در قالبی مشخص و دقیق ریخته است. نویسنده از آغاز تا پایان، تمام نوشته خود را به‌صورت بندبند از هم تفکیک و مطالب را به‌صورت قالب‌بندی شده بیان کرده است. تحصیل نویسنده در علوم پایه و مهندسی، و اشتغال او به آموزش رشته‌های فیزیک و شیمی، و نیز کار در مهندس خانه به‌طور طبیعی در اندیشه و نگارش او تأثیر در خور توجهی داشته است. در نوشته او جمله یا مطلبی زائد نمی‌توان یافت. هر مطلب را به‌نحوی موجز و به‌طور دقیق در ربط با موضوع نوشته است. لایحه درویش‌پاشا حاصل نزدیک به سه سال گردش وی و هیأت همراهش در

۴. میرزا محعلی خان (۱۳۹۵: ۳۹۰) او را «اسرارنویس» درویش‌پاشا معرفی کرده است.
۵. این چاپ در کتابخانه مرحوم مینوی موجود است (عکس از روی نسخه چاپی ع ۱۲۸۷/۱، در ۹۵ برگ).
۶. برای آگاهی بیشتر درباره چاپ‌های مختلف این اثر، نک. سایت کتابخانه ایسام: <http://ktp.isam.org.tr/>.

TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRANİYEYE ME'MÛR DERVİŞ PAŞA LÂYİHASI

Çevrimyazı: Fatih GENCER

عسکریه تألیف و منتشر کرد.^۱ همچنین اثری با عنوان مُذکره در علم سیاست^۲ از وی باقی مانده است. وی در سال ۱۸۷۸م / ۱۲۹۵ق در استانبول درگذشت.^۳

۱. در کتابخانه ملی رساله‌ای در ۳۱ برگ با عنوان «فوائد» به شماره ۹۷۴-۵ در علم کیمیا و علوم غریبه با عنوان «فایده - فایده» موجود است که بخشی از آن به قلم درویش‌پاشا در علم کیمیاست. این نسخه توسط ملا حسن خوبی (د. ۱۲۸۰ق) کتابت شده است.

۲. دایرة المعارف ترک: ۱۱۳/۱۳؛ بروس ملی محمدطاهر، ۱۳۴۲: ۲۶۹/۳ - ۲۷۰. شرح حال درویش‌پاشا در منابع مختلف عثمانی به اختصار آمده است. از جمله:

Mehmed Es'ad (Kolağası), *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul, 1310, s.142; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1342, s.269-270; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, c.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311, s.337.; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nivis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.9, yay. Münir Aktepe, İstanbul, 1984, s.157;

قاموس الاعلام، ج ۳، ص ۲۱۳۷.
بخشی از اطلاعات یادشده به اختصار از مقدمه پایان‌نامه آلپ اصلان فنر نقل شد؛ نک:

Alpaslan Fener, *Hadd-i Hudud-ı Saltanat-ı Seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye Adlı Eseri Işığında Osmanlı-İran Sınırı*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015. P. 22-24.

- تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوری.
 - _____ (۱۳۹۶). ملاحظات و محاکمات (دو لایحه در تحدید حدود ایران و عثمانی، ۱۲۹۲ قمری). تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوری.
 - نصرالله صالحی (به کوشش) (۱۳۷۷). اسنادی از روند انعقاد عهدنامه دوم ارزنة الروم. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
 - Fener, Alpaslan (2015). *Hadd-i Hudud-ı Saltanat-ı Seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye Adlı Eseri Işığında Osmanlı-İran Sınırı*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
 - *Hadd-i Hudud-ı İraniyeye Me'mûr: Derviş Paşa'nın Lâyihası*, Çevirmiyazı: Fatih Gencer, Ankara, 2016.
 - Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-ı Hudud*, Çevirmiyazı: Alaattin Eser, İstanbul, 1997.
 - Sarıçioğlu, Melike. *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Ankar, 2013.
 - *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1966, Vol. XIII- XIX.

حدود، از جنوبی ترین نقطه تا شمالی ترین نقطه مناطق مرزی، است. درویش پاشا در طول دوران گردش حدود اساس کار خود را بر تحقیقات و بررسی های گسترده میدانی گذاشته است. وی اعتقاد داشت که با این روش می تواند اطلاعات جزئی و دقیق از مناطق سرحدی به دست آورد و بر پایه آنها در عرصه مذاکره و گفت و گو دست بالا را داشته باشد.

نماینده ایران، میرزا جعفرخان مشیرالدوله، بر اساس دستورالعملی که داشت، با استدلال و منطق به مقابله با درویش پاشا پرداخت، تا جایی که نظر نمایندگان دول واسطه را نیز جلب کرد. مشیرالدوله در رساله تحقیقات سرحدیه خود به برخی از ادعاهای بی اساس و غیرمنطقی درویش پاشا اشاره کرده و به رد آنها پرداخته است. علاوه بر مشیرالدوله، جانشین او، میرزا محبعلی خان ناظم الملک، در چند اثر مختلف، از جمله لایحه تحدید حدود ایران و عثمانی، لایحه تاریخیه تحدید ایران و عثمانی^۱ و نیز در ملاحظات و محاکمات^۲ به تفصیل و دقت تمام، ادعاهای درویش پاشا را بنده بند به فارسی ترجمه کرده و سپس به نقد و رد آنها پرداخته است. لایحه درویش پاشا از سوی فرزند میرزا محبعلی خان ناظم الملک، میرزا جهانگیرخان، از ترکی عثمانی به فارسی ترجمه شده است. این اثر توسط نگارنده تصحیح شده و از سوی انتشارات طهوری در دست انتشار است.

منابع

- بروسه‌لی محمد طاهر (۱۳۴۲ق). عثمانلی مؤفلفری. استانبول: مطبعة عامره.
 - چریکف (۱۳۵۸). سیاحتنامه مسیو چریکف. ترجمه آبکار مسیحی. چاپ علی اصغر عمران. تهران: کتابهای جیبی.
 - شمس الدین سامی (۱۳۰۸ق). قاموس الاعلام، ج ۳. استانبول: مطبعة مهران.
 - گزیده اسناد ایران و عثمانی در دوره قاجار (۱۳۶۹). تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
 - مشیرالدوله، میرزا جعفرخان. رساله تحقیقات سرحدیه. خطی، مجلس، ش. ۲۷۷۵.
 - ناظم الملک مرندی یکانلو، میرزا محبعلی خان (۱۳۹۵). مجموعه رسائل و لویح تحدید حدود ایران و عثمانی.

۱. ناظم الملک، ۱۳۹۵.
 ۲. همو، ۱۳۹۶.

